

Striden om en ny profession

Tilblivelsen af lærerstandens faglige bevidsthed¹

Af Erik Stig Jørgensen

Indledning

Først vil jeg gøre et par bemærkninger om undertitlen. Jeg har hermed angivet, hvad der er mit motiv til at beskæftige mig med en side af lærerstandens historie. Mit motiv er ikke egentlig skolehistorisk – man kunne snarere kalde det organisationshistorisk.

Mit ærinde er med lærerstanden som eksempel at søge at belyse oprindelsen til de holdninger og tankegange, vi sammenfatter under begrebet »faglig bevidsthed«, og som er det fundament, hvorpå de faglige organisationer er blevet opbygget, og hvorpå de i dag baserer deres virke. Det er navnlig den faglige bevidsthed i de grupper, man kalder professionerne, jeg interesserer mig for.

Først vil jeg gerne prøve at anskueliggøre, hvad jeg forstår ved lærernes faglige bevidsthed og til den ende berette om en episode fra 1848.

En episode i 1848

I efteråret 1848 kunne man i pressen læse en opsats med titlen »En audiens hos kultusministeren«. Der var tale om et referat af en samtale den 26. juli 1848 mellem martsministeriets kultusminister D. G. Monrad og en deputation af lærere fra Sydsjælland, der havde opsøgt ministeren i hans modtagelsestid.

Referatet er udarbejdet af et medlem af deputationen og sigter tydeligt på hos læseren at fremkalde det indtryk, at Monrad havde en dårlig dag.

Samtalen tog udgangspunkt i lærernes ønske om en forbedret løn, men den begyndte med en forpostfægtning. Lærerdeputationen udtalte ønske om, »at skolelærerne måtte få lejlighed til at udtale sig ved mulig forestående reformer, vedkommende dem og skolen«.

Monrads svar var enkelt og klart. Ifølge referatet »bemærkede ministeren, at landet tæller omtrent 2500 skolelærere«.

Hertil replicerede deputationen, »at i København er en Almindelig Skolelærerforening og at foreninger findes rundt om i landet, gennem hvilke organer lærernes stemme kunne høres«.

Samtalen strejfede nu forskellige konkrete byrder for almueskolelærerne – bl.a. de såkaldte »provstetasker«. Forholdet var det, at skolelærerne på landet fra degnene havde »arvet« forpligtelsen til at besørge præsternes tjenstlige korrespondance – et forhold, der i samtiden var genstand for megen offentlig polemik.

Monrad har tilsyneladende prøvet at klare dette skær ved at anslå en lidt gemytlig tone. Han henviste til, at han som grundejer selv var forpligtet til at feje gade.

Men deputationen replicerede spidst »at, hvorledes man end tog sagen, blev den både byrdefuld og upassende for læreren«.

Så vendte man tilbage til hovedsagen: Lønspørgsmålet. Monrad antydede en vis åbning, men mente dog at måtte påpege, »at hartkornet ikke kunne pålægges større afgift, da det i intet land er så bebyrdet som her«.

Han lod også skinne igennem, at han faktisk fandt lærernes aflønning ganske god.

»Ministeren mente«, hedder det i referatet, »at skolelærerne vel næppe i almindelighed var tjent med at erholde 4 a 500 rdl i rede penge, imod at undvære alle naturalier«. »Dette støttede han«, hedder det, »til en samtale med en af hans forrige skolelærere.«

Nu huggede disputationen til. Ministeren blev (citater), »gjort opmærksom på, at det måske kunne gælde på et sted, hvor han har været præst... (nemlig på Lolland), men at skolerne i Sydsjælland – navnlig anførtes Vemmetoftes og grevskabet Bregentveds skoler – med meget få undtagelser ikke ville andrage meget over det halve af nævnte pengeværdi«.

Der kan udmærket have været naturlige og helt uskyldige grunde til, at det har ligget deputationen nær at nævne just Vemmetofte og Bregentved; men det er alligevel svært at slippe af med en mistanke om, at der er en finte i det, når man har i tankerne, at skolepatronen begge steder var martsministeriets chef, lensgreve A. W. Moltke.

I det mindste foreligger der den mulighed, at Monrad har oplevet det sådan. I så fald kan det forklare, at han – hvis vi skal tro referatet – blev tirret og lod sig forlede til at fremsætte mindre velovervejede bemærkninger.

Han fremkom nu, som det hedder, »med den bemærkning, at vi (dvs. lærerne) i vor økonomi var gået udenfor lovgivningens princip: at skolelærerne skulle udgå af og leve som bondestanden, og at der i vor stand hersker luksus i en vis retning, i – klædedragten«.

Nu var deputationen naturligvis ret i sit es: »Hertil blev svaret, at det vist måtte indrømmes, at skolelæreren står på et større dannelsesstrin nu, end da anordningen (af 1814) trådte i kraft; det måtte derfor være naturligt, at han stræber at give sit ydre et tilsvarende præg, og at han også må eftertrægte en nærmelse til de dannede klasser, hvilket dog i nogen grad er betinget af hans ydre; også bemærkedes, at dette heller ikke er uden vigtig indflydelse på den stand, hans virken gælder, og at bonden gerne ser sin lærer anstændig fremtræde i denne henseende, ligesom der jo også i kirken fordres en anstændig sort klædning, som vi meget må spare på for at den kan vare en halv snes år eller længere«.

Efter denne kanonade forlystes vi med oplevelsen af kultusminister D. G. Monrad på et åbenlyst uordnet tilbagetog: »Ministeren«, læser vi, »forandrede det da derhen, at hans bemærkning ikke gjaldt så meget for os som vor familie«.

Dette æselspark til skolelærerkonerne var naturligvis dårligt egnet til at mindske deputationens følelse af berettiget moralsk indignation. En ny kanonsalve fulgte – ifølge referatet med det resultat, at Monrad »tildels« måtte indrømme berettigelsen af deputationens standpunkter.

Herefter ebbede samtalen ud med nogle bemærkninger om aftenskoleundervisning.

Referatet slutter med den oplysning, at »af audienstiden, som kun var 1½ time, indrømmede ministeren os trediedelen«.

Såvidt jeg har kunnet fastslå, findes der ikke noget referat fra Monrads hånd af samtalen den 26. juli 1848. Vi har altså ikke denne mulighed for at søge fastslået, hvorvidt ordene er faldet just sådan som de er refereret af lærerdeputationen.

Men det er for det, som det her drejer sig om, også ganske underordnet. Det afgørende er, at referatet af samtalen mellem D.G. Monrad og deputationen for en del lærere fra Sydsjælland den 26. juli 1848 er et ubestrideligt vidnesbyrd om eksistensen af en faglig bevidsthed.

For det første ved de standpunkter, lærerne giver udtryk for: Vi ser dem således hævde det standpunkt, at lærerne er berettiget til at blive hørt både i sager, som vedrører deres løn- og arbejdsforhold og i spørgsmål, som vedrører undervisningen i skolen.

Lærerne hævder dernæst et repræsentationsprincip. Deres stemme kan, som det hedder, høres gennem deres organisationer.

Bagved disse standpunkter finder vi som en grundholdning en bestemt hævde af lærerstandens sociale placering og anseelse. Eksempler er fremhævelsen af det »upassende« i, at lærere anvendes som postbude, og af betydningen af deres »nærme til de dannede klasser«.

Vidnesbyrd om lærernes faglige bevidsthed afgiver kilden også ved sin tendens, den aggressive tone, hvori den er affattet. Glæden ved ikke blot at korrigere, men rent ud at korrekse kultusministeren er jo åbenbar.

Endelig er det forhold vigtigt, at referatet straks er blevet publiceret i lærerstandens eget tidsskrift: »Månedskrift og Repertorium for Almueskolelærere«².

Derfra er det siden vandret ud i dagspressen, hvor jeg tilfældigt faldt over det – og blev slået af det.

Jeg mener nemlig, at den faglige bevidsthed, der her, robust og veludviklet, slår os i møde, som fænomen står isoleret i sin samtid.

Det er den almindelige opfattelse, at udviklingen af de offentligt ansattes faglige bevidsthed og deres organisationsdannelse er sket under påvirkning fra fagforeningerne. Det er for store grupper vedkommende også korrekt; men, som vi altså ser her, ikke for lærernes. Mere end et årti før fagforeningsbevægelsen vinder nævneværdigt terræn, synes Athene her at springe fuldt rustet ud af Zeus' pande.

Stiller man det mere begrænsede spørgsmål, om der i 1848 var andre grupper, på hvis vegne der blev talt i den tone, vi møder i referatet, så er svaret naturligvis bekræftende. Det var jo netop denne aggressive stil, I.A. Hansen havde opdyrket som advokat for bondestanden.

Men »Almuevennen« begyndte at udkomme i 1842 og »Bondevennernes Selskab« er stiftet i 1846.

De lokale lærerforeninger, hvortil lærerdeputationen hentydede i samtalen med kultusministeren, er kommet til verden allerede fra midten af 1830'erne, og den almindelige, landsomfattende lærerorganisation er stiftet i 1841. Det første tidsskrift, skrevet af og for lærere, begyndte at udkomme i 1834.

Man kunne tænke sig, at det har været tænkemåder indenfor den laugsorganisatoriske danske håndværkerstand, der har påvirket lærerne. Faktisk kan man i debatten blandt lærerne i 1830'erne finde det synspunkt repræsenteret, at deres faglige aktivitet skulle udfolde sig indenfor en organisation, der var oktroieret af statsmagten og som havde obligatorisk medlemskab.

Men det blev på princippet om frivillighed, at lærerne rent faktisk opbyggede deres organisation. Herved blev de foregangsmænd – ikke alene for alle andre professioner, men overhovedet for al faglig interessevaretagelse gennem organisationer i Danmark.

Reventlow

Hvordan kunne det gå til?

Joakim Larsen har naturligvis behandlet lærernes organisationsforhold før 1848 i sin skolehistorie. Han har her peget på de tyske skolelærerkonferencer som et nærliggende forbillede for de danske læreres organisation. Og det har han helt utvivlsomt gjort med rette. Men hvis man eftersøger ikke blot forbilleder for den form, hvorunder de danske lærere organiserede sig, men oprindelsen til den faglige bevidsthed, der var drivkraften bagved, så er det min opfattelse, at man med udbytte kan analysere situationen omkring den danske lærerstands tilblivelse som selvstændig profession.

Sagt med andre ord: Jeg mener, vi skal helt tilbage til kommissionen for de danske skolars bedre indretning af 22. maj 1789.

Som bekendt pålagdes det i kommissoriet den store skolekommission som en særlig opgave at udarbejde en plan, for hvad der betegnedes som »en foranstaltning, der kan bidrage til at danne brugbare og duelige skoleholdere«.

Denne formulering repræsenterede en sejr for det parti i skolepolitikken, der med Ludvig Reventlow i spidsen, forfægtede det standpunkt, at etableringen af en helt ny lærerstand var omdrejningspunktet i den hele skolereform.

Som bekendt har Reventlow formuleret dette standpunkt ved adskillige lejligheder, men – såvidt jeg kan se – klarest i den betænkning, han udarbejdede i 1787 som medlem af den såkaldte lille landbokommission.

»Vil man«, hedder det her, »have gode og duelige skoleholdere, skal undervisningen blive fornuftigere efter een metode og de samme grundsætninger følges overalt, så er skoleholderens dannelse og seminariers oprettelse ustridig det vigtigste, det man straks og uden ophold bør begynde med«.

Og videre: »At de, som i seminarierne skulle undervises..., således at de følger een og samme metode og derfor bør lære metodiken eller den videnskab at undervise andre, synes mig at være så væsentlig rigtig, at intet forbedret skolevæsen kan finde sted, når dette ikke iagttages«.

Ligesom andre interesserer Reventlow sig for lærernes anstændige aflønning, men også meget for aflønningsformen. Han vil have lærerne på fast løn for derved at undgå, at de som degnene skal ud at indkræve naturalieafgifter hos bønderne eller være afhængige af offer i kirken.

»Intet er i mine tanker skadeligere og mere nedbøjende for en lærer«, skriver han

»end når han selv skal løbe omkring for at indsamle hos enhver især, hvad han tilkommer....Det formindsker den agtelse, skoleholderne som statens vigtigste borgere fortjener; de sættes derved tillige i et urigtigt forhold mod bonden, og han anser dem for folk, der trænger til hans hjælp eller forøger hans byrder, i stedet for at fatte den tillid og ærefrygt han skylder...«.

Ud fra den samme betragtning ønsker Reventlow, at alle lærere skal beskikkes af kongen:

»...det ville straks forøge deres anseelse og tillige give den nu fejlende agtelse«, hedder det.

Som kronen på værket forestillede Reventlow sig det, han kalder et hovedseminarium i København med tilknytning til universitetet, en generel-skolekommission og særlige embeder som amtsskoleinspektører, som skulle besættes med »duelige skolemænd«.

Det lykkedes ikke blot at få seminariesagen optaget på skolekommissionens program. Men den blev også realiseret med en hast, som vist nok hverken er set før eller siden i dansk uddannelsesvæsen.

To professioner

Allerede i marts 1791, mindre end to år efter at skolekommissionen var blevet nedsat, åbnedes Blågårds seminarium lige udenfor Københavns porte. Som ledende lærer var ansat J.C.G. Claussen, der havde forestået reformeringen af skolevæsenet på Ludvig Reventlows gods Brahetrolleborg og på kommissionsformanden Ernst Schimmelmans gods Lindenberg. Man startede med 40 elever, men planen var at udbygge til 2-300. Blågård skulle altså være kongerigets dominerende seminarium.

Men det skulle gå anderledes. Der udbrød nemlig over seminarister i almindelighed og Blågårds elever i særdeleshed et sandt uvejr af kritiske indlæg i den offentlige debat. Seminaristerne beskyldtes for ugudelighed, usædelighed, opsætsighed og almindelig uomgængelighed. Selv om skolekommissionen, hvori både biskop Balle og kongelig konfessionarius Chr. Bastholm havde sæde, førte det direkte tilsyn med seminariet, var det gejstlige, som var førende i kritikken.

Og det synes jeg egentlig ikke, at man kan undre sig over. For det projekt, man her gik i gang med, indebar ikke blot en forbedring af almueskolelærernes uddannelse. Det som Reventlow og hans ideologiske bagmænd, filantropisterne, tilsigtede, var at skabe en ny profession med egen videnskabelig uddannelse og eget fagkyndigt embedshierarki, et nyt selvstændigt element i bureaukratiet med fast løn, kongelig bestalling og egen selvstændig kompetence.

Det blev uundgåeligt et problem, hvordan den nye lærerstand skulle indplaceres i det eksisterende embedshierarki, og først og fremmest i forhold til gejstligheden.

Ludvig Reventlow var naturligvis opmærksom på dette problem, og han prøvede også i betænkningen fra 1787 at bestemme kompetenceforholdet mellem den nye lærerstand og gejstligheden.

Han siger først, at læreren »bør vise al agtelse for præsten som sin tilsynsførende foresatte.«

Det er altså ikke hans tanke, at gejstligheden skal fratages den overordnede kompetence.

Men så tilføjer han, »at han (læreren) uden mindste modsigelse skulle rette sig efter alt, hvad præsten skulle foreskrive ham, endog når det er imod hans overbevisning eller de grundsætninger og kundskaber, han i seminariet var undervist i ... ville efter min indsigt give præsten en for stor myndighed«.

Det Reventlow her gør – eller måske mere præcist kommer afsted med at gøre – er at kridte banen op for en strid mellem to professioner. Han tillægger den nye, uddannede lærer en selvstændig fagkyndighed, men han fastholder ham i principielt samme embedsmæssige underordningsforhold til præsten, som degnene og de gamle skoleholdere var i.

Hermed var for første gang anslået, hvad der skulle blive et vigtigt motiv i vor socialhistorie. For gang efter gang har professioner siden oplevet sig placeret i just det forhold til hinanden, som her er beskrevet. Og de deraf følgende professionsrivaliseringer har haft indgribende betydning for mange sider af vort samfundsliv.

I 1790'ernes strid om lærerstanden som en ny profession, var det to særlige forhold, som fik betydning.

Det ene er det forhold, at filantropisterne gennemgående var tilhængere af hvad jeg her – for at springe over en række teologiske distinktioner – vil kalde en rationalistisk kristendomsopfattelse. Det betød naturligvis i sig selv, at gejstlige af ortodoks observans måtte nære mistænksomhed overfor seminaristerne. Deraf det motiv i debatten, at de beskyldes for ugudelighed.

Det andet forhold har at gøre med den danske gejstligheds situation på det tidspunkt, da skolelæreruddannelsen etableredes.

Bastholm og Birchner

Under indflydelse af de samtidige begivenheder i den franske revolution, væltede der fra begyndelsen af 1790'erne en sand syndflod af antikristelig og navnlig antiklerikal litteratur ned over det læsende publikum i Danmark. Der var aldeles overvejende tale om en københavnsk opinion; men den var meget aggressiv og havde godt tag i intellektuelle kredse, selv blandt yngre teologer og tildels også på høje steder i magtapparatet.

Det er bemærkelsesværdigt, at meget fremtrædende gejstlige i denne situation stod offentligt frem for at drøfte det spørgsmål, om gejstligheden overhovedet var nogen nytte til. Og det er for vores ærinde navnlig interessant, at forestillingen om den nye skolelærerstand åbenlyst spillede en rolle for deres konklusioner.

I 1794 udgav hofpræst og kgl. konfessionarius Chr. Bastholm et lille skrift, som han kaldte »Korte tanker til nærmere eftertanke over den gejstlige stand«. Heri fremlagde han et program for en radikal modernisering af præsteuddannelsen. Landsbypræsterne skulle ikke længere have omfattende kundskaber i teologi eller i græsk og latin; men til gengæld kendskab til brygning, bagning, smørkærning, veterinærvidenskab, fysik og kemi.

Præsterne skulle efter forslaget ikke længere hedde præster, men folkelærere, og deres opgaver beskriver Bastholm således:

»En folkelærer«, siger han, »er en mand, hvis bestemmelse er at udbrede både religiøse og i det menneskelige liv almen nyttige kundskaber blandt sine medmennesker, hvorved de dannes til dydige kristne, nyttige borgere og følgelig lykkelige mennesker«.

Såvidt jeg kan se, er der kun nuancer til forskel mellem denne nye definition af gejstlighedens opgaver og filantropisternes begreb om skolelærerens.

Det er da også tydeligt, at Bastholm er klar over, at der kunne være problemer forbundet med, at gejstligheden lagde sig så tæt op ad skolelærernes professionsbegreb. Om købstadspræsterne siger han, at nok behøver de ikke at være lærde, men de bør dog have solide teologiske kundskaber: »Tiltror man dem ikke mere end en vis indskrænket kundskab i religionens grundsandheder og dyderegler...da vil man ikke føle megen agt for sådanne lærere. Mangen en skolelærer, som dannes efter vore tiders principper, ville da fortjene mere agtelse end de offentlige folkelærere«.

Jeg vover den påstand, at dette er første gang, vi i den offentlige debat i Danmark møder det fænomen, som nuomstunder er velkendt: at der argumenteres for, at kvalifikationskravene for en profession skal fastsættes under hensyn til dens sociale status i forhold til en anden profession.

Når jeg forholdsvis omkostningsfrit kan vove denne påstand, skyldes det, at vi i forbindelse med den nye skolelærerstands etablering for første gang overhovedet oplever, at en ny profession skal finde sin plads blandt de allerede etablerede. Med lærerstandens etablering som profession kom et nyt fænomen ind i vore sociale relationer og i vor socialhistorie: professionsrivaliseringen.

Det ses endnu tydeligere hos en anden af de gejstlige deltagere i 1790'ernes debat om gejstlighedens fremtid, Michael Gottlieb Birckner. Han tilhørte ikke som Bastholm det gejstlige establishment. Han havde en meget beskeden stilling som kapellan i Korsør. Til gengæld var han højt anset i samtidens liberale opinion for sine skrifter til forsvar for trykkefriheden.

Birckner påtog sig, i forlængelse af den offentlige debat i kølvandet af Bastholms bog, at underkaste gejstlighedens stilling og opgaver en grundig filosofisk analyse i en mere end 100 sider stor afhandling. Heri går han langt mere åbenhjertigt end Bastholm ind på forholdet til den nye skolelærerstand. Ligesom Bastholm mente Birckner, at man kunne undvære seminariene. Det kunne overdrages til landsbypræsterne med Bastholms udtryk »selv at danne deres skolelærere«.

Helst så Birckner imidlertid, at der slet ikke uddannedes skolelærere. Den ideelle ordning ville være, »at præsterne selv og alene skulle undervise den mere voksne del af ungdommen i kristelig moral og religion, samt de få andre kundskaber, som man fandt fornøden, at der skulle meddeles landalmuen, og at der blot skulle antages en underlærer, der da ingen videnskabelige kundskaber behøvede at besidde, og som kunne være en bonde, der godt kunne læse inden i en bog, skrive en læselig hånd, og med færdighed regne al den regning, bønder behøver at vide...«.

Vi ser her, at en fremtrædende gejstlig liberal tilbyder, at præsterne overtager hele almueundervisningen – mod tilgængæld at slippe for de nye skolelærere, af hvem han giver følgende fyndige signalement: »Unge mennesker«, hedder det, »helst når de forbinde en overfladelig tinktur af kundskab med et nogenledes godt hoved, er

desuden tilbøjelige til at blive forfængelige, stolte, overdrevent ømme over deres egen ære, vil gerne ophøje sig over andre, er ikke sjældent selvkloge, vil ikke modtage irettesættelser, ja ikke engang velmente, venskabelige råd. Alt dette må ikke sjældent træffe ind med seminaristen; ængstelig frygtsom for at lade sig befale noget eller bortgive noget af sin ret, forkaster han eller følger ikke de velmente råd og anmærkninger, som præsten kan meddele ham».

Her oplever vi, at professionsrivaliseringen i gejstligheden skaber et ideologisk modbillede af den seminaristisk uddannede lærer. Vi skal naturligvis være opmærksom på, at det er skabt i en ekstrem situation. Mange gejstlige følte sig i 1790'erne stedt i en eksistenskamp med den antiklerikale agitation. De mere tænksomme blandt rationalistiske præster må vi antage har følt sig anfægtet af det problem, at jo længere de fjernede sig fra den ortodokse opfattelse af præstestandens funktion, i jo højere grad fremtrådte den nye skolelærerprofession som en trussel.

I Birckners afhandling oplever vi, at en i alle betydninger af ordet »oplyst« gejstlig følger sig drevet helt derud, hvor han, for at slippe af med en konkurrerende skolelærerstand er villig til at nedskrive ambitionsniveauet i hele oplysningsprogrammet.

Jeg har været inde på, at vi hos Birckner oplever et ideologisk modbillede af den seminaristisk uddannede lærer. Jeg tror nemlig ikke, at Birckner eller de fleste andre gejstlige, som gav udtryk for lignende opfattelser, byggede på noget særlig stort erfaringsmateriale – af den enkle grund, at der i 1790'erne kun blev uddannet ganske få lærere ved seminarierne.

På den anden side kan man godt vinde indsigt i, at Birckners forestillinger ikke var grebet ud af den rene blå luft, hvis man ser lidt på stemninger og tilstande ved Blågård seminarium i dets første år.

Dimissionstale 1794

Til det formål vil jeg bruge en tale, som J.C.G. Claussen holdt ved Blågård seminariums første dimissionsfest i marts 1794.

Claussen var fra grundlæggelsen i 1791 til sin død i 1801 Blågårds ledende lærer. Han var uddannet ved seminariet i Kiel, var velkendt med de store tyske seminarier, og havde – som nævnt – været aktiv ved Ludvig Reventlows og Ernst Schimmelmans skolereformer i 1780'erne.

Det er værd at bemærke, at talen sammen med en beskrivelse af hele dimissionsfesten og et par til lejligheden affattede sange foreligger trykt. Den kan altså opfattes som et indlæg i den offentlige debat om læreruddannelsen.

Claussens dimissionstale indeholder tre hovedelementer. For det første en beskrivelse af lærerens gerning i skolen og af hans huslige forhold, som er kraftigt idylliserende. For det andet en meget pointeret understregning af lærerens stilling som borger i staten. Og for det tredje en noget dystre beskrivelse af de reaktioner fra omverdenens side, som den unge lærer kan forvente at møde, når han kommer ud i sit embede.

Vi møder således hos Claussen først læreren i skolen, omgivet af de »lærvillige børn, hvis uskyldig blide ansigter forsikrer ham om, at de elsker ham som deres ven

og ledsager«. Vi møder ham i det huslige liv, »som en kærlig ægtemand, som en god fader, som en retscaffen husbonde«. Vi ser hans »ømme kone, som deler sin lykke med ham.« Hun ledsager ham »ikke blot med kærtegn, men med hjertelig bøn, når han går i skolen, og kommer ham smilende imøde når han forlader den«. Vi ser ham »omringet af sunde, glade elskelige børn, som med yndig mine udstrækker deres hænder imod den tænkende fader.« Osv. osv.

Det andet motiv kommer frem, hvor Claussen, i og for sig stadig indenfor den blomstrende stils konventioner, opregner årsagerne til, at læreren er lykkelig.

»Lykkelig er han«, hedder det her, »allerede som et fornuftigt menneske, der ikke har uværdige begreber om verdens skaber, ikke er ganske uvidende i henseende til de ting, som angår hans sande vel, ikke er ganske fremmed i verden, og altså ikke behøver at famle i mørke eller lade sig blindtheden lede af andre, hvis grunde eller hensigter, han ikke kender. Han føler sig skikket til, på en fornuftig måde, at virke selv til sit og sine medbrødres gavn, uden at være et blot værktøj i den snildes eller mægtiges hånd. Han skønner på sin menneskeværdighed, kender menneskets rettigheder og pligter, og vogter sig nu så meget mere for at fornede sig til dyret, eller at vige fra sine gode grundsætninger. Hans dyrkede fornuft er ham en skat, som ingen tyv kan stjæle, ingen ild fortære og ingen vandstrøm bortskylle; en skat som ofte den rige og vældige ikke ejer.«

I al sin flormvundethed er dette en klar melding til samfundets ledende lag om, at der med den nye skolelærerstand er sat en gruppe af borgere i verden, som er velbekendt med sine menneskerettigheder og som i kraft af sin uddannelse, med Claussens udtryk »sin dyrkede fornuft«, er i stand til både at udnytte og forsvare dem.

Om det tredje motiv, omverdenens reaktion, hedder det: »...hvorfor skulle vi dølg det«, siger han, »De ved også, at mange er indtagne af fordomme imod Dem, frygter for nye lærdomme og indretninger i skolen, for troens formindskelse, for vildfarelser i henseende til deres salighedssag – og, ja hvo kan nævne alt hvad den svage, den uvidende, den misledte, den mistroiske eller den ondskabsfulde frygter for? – Enhver vil altså meget mere se på Dem end på andre skolelærere (dvs. lærere uden seminaristisk uddannelse); bekymre sig mere om, hvad de lærer, og hvorledes De lærer det, og strengere bedømme Deres hele opførsel«.

Denne fjendtlighed og mistro bør imidlertid, siger Claussen, ikke afskrække den unge seminarist, kun opmuntre ham (citater) »til at være så meget forsigtigere, at bruge så meget større klogskab, vise så meget større menneskekærlighed.....så meget nøjere at følge Jesu lærdomme og eksempel«.

Forsigtighed og klogskab byder den unge lærer, i udvortes at være »altid anstændig«, i tale, »sædelig og behagelig«, i omgang »venskabelig og tjenstagtig«.

»Mod kirkelæreren viser han den tilbørlige agtelse og er føjelig imod denne mands gavnlige anvisninger og indretninger. For alting søger han at få og at vedligeholde dennes venskab og tillid«.

»Ved at indføre nyttige forandringer i skolen bruger han almulig forsigtighed«.

Det mest slående ved disse beskrivelser forekommer mig at være den næsten patetiske isolation, Claussen forudsætter, at de unge seminarister vil komme til at leve i. Det gælder i forhold til landalmuen: »Han tager del i sine medmenneskers glæde

og sorg, og bidrager alt hvad han kan til at den første bliver indenfor uskyldighedens grænser, og at den sidste ikke overdrives«.

Omvendt: »Dersom han kan, vælger han kirkelæreren eller og en anden kyndig og retskaffen mand i nabolavet til sin fortrolige ven«. Men i øvrigt »omgås han især med andre skolelærere, som sine nærmeste medbrødre«. Og ganske udenfor den idylliske stil hedder det: »Han kan formode, at han undertiden bliver misforstået og miskendt... Han vil måske savne oplyste mænd, men aldrig mennesker, som trænger til oplysning.«

Dette er en beskrivelse af en ung missionærs situation. Man forstår helt umiddelbart, at unge seminarister, som var indblæst med denne ånd, måtte komme i vanskeligheder, når de kom ud i sognene. Man forstår efter min mening også, at andre end gejstlige kunne blive bekymrede for det, som gik for sig på Blågårds seminarium.

Den bitterhed og frustration, som Claussen over for sine elever giver udtryk for, havde til dels baggrund i personlige erfaringer. Vi ved, at Claussen på Lindensborg gods, hvor Ernst Schimmelmänn havde givet ham position som en slags skoleinspektør, havde oplevet, at sognepræsterne rottede sig sammen med almuen for at spænde ben for hans skolereformer.

Men set fra et overordnet synspunkt, var det som skete i 1790'erne under debatten om lærerstanden, at parterne drev hinanden ud i standpunkter, der tilsammen truede hele oplysningsprogrammet. Det er meget nærliggende at tænke sig, at der i regeringen var folk, som så med bekymring på en sådan udvikling.

Alligevel tror jeg, at det til syvende og sidst var et andet motiv, der omsider drev regeringen til at gribe ind. Dette andet og mere tror jeg man skal søge i den omstændighed, at det hele filosofiske og ideologiske grundlag for oplysningsprogrammet så at sige var sat på prøve i den franske revolution – og at opinionen i de ledende kredse, som påvist af Edvard Holm, fra det tidspunkt da man den 21. januar 1793 huggede hovedet af Ludvig XVI, begyndte at komme i tvivl om, hvorvidt det kunne bestå prøven.

Hvorledes det nu end nøjere hænger sammen – og det bør nok ved lejlighed undersøges – så blev det jo etableringen af seminariet i Vesterborg i 1801, som blev anledningen til at det offentligt proklameredes, at regeringen havde skiftet spor i spørgsmålet om læreruddannelsen.

Formelt var der tale om en ganske beskeden kancelliekspedition: en kongelig konfirmation på statutterne og breve til bestyrelsens medlemmer. Men allerede ordlyden af den kgl. resolution lod ane, at noget usædvanligt var på færde. Heri pålagdes det kancelliet at »tilsende denne således af Os bifaldte plan til samtlige stiftsøvrigheder i begge rigerne, så at disse kunne undersøge om og hvorvidt samme måtte på flere steder i landet være anvendelig«.

Men langt mere opsigtsvækkende var det, at kancelliet ved offentliggørelsen i Kollegialtidende forsynede ekspeditionen med en underskrift*.

Den lød således: »I øvrigt er denne plan udarbejdet efter følgende grundsætninger:

* Kollegialtidende 1801, s. 770-71.

- a) at mange og tarvelige seminarier, anlagt i landlige egne, ville være det sikreste middel til at forsyne alle danske skoler med lykkelige og fornøjede lærere, og til- lige at bevare almuens uskyldige og landlige tænkemåde.
- b) at skolelæreren, opdragen til at være en fornuftig bonde blandt bønder, simpel, tarvelig, uden prætentioner og vant til at nøjes med bondens levemåde, vil i ind- skrænket løn finde sit udkomme og med uafbrudt sindsro forrette sit embede, for- di hans nøjsomhed betrygger ham mod næringsssorger og han bedre end andre kan udrydde overtro og udbrede oplysning blandt almuen, fordi bonden har mest til- tro til den, som synes at være hans ligemand, og fordi han selv, opdraget blandt bønder, har haft lejlighed til at lære at kende almuens tænkemåde, hvoraf han kan uddrage gavnlige og praktiske regler, efter hvilke overtroen med varsomhed og lempe bør udryddes, ligesom han også selv fød af bondestanden, vil være gennem- trængt af kærlighed og agtelse for den ukunstlede og simple landmands stand«.

Der står ganske mange ting i denne tekst. For det første står der naturligvis, at re- krutteringen og uddannelsen af almueskolelærere fremtidigt skal ske efter princip- per, som er radikalt forskellige fra dem, hvorpå Blågård byggede.

Der er også gjort op med den forestilling om lærernes sociale placering og rolle, som vi har set udviklet hos Ludvig Reventlow og J.C.G. Claussen. Men nøglesæt- ningen, at læreren skal være »opdragen til at være en fornuftig bonde blandt bønder« er det så at sige programmatisk slået fast, at skolelærerne på landet ikke skal være en særlig profession, men slet og ret en del af bondestanden.

Dernæst står der, at anlæggelse af flere seminarier vel er ønskelig, men at den overlades til privat initiativ – specifikt til præsternes initiativ. Set på baggrund af for- slagene fra gejstlighedens side, om at læreruddannelsen skulle overdrages landsby- præster – vi har set tanken både hos Bastholm og hos Birckner, men der var i samti- den flere andre, som var inde på den – indeholder teksten et klart signal til præsterne om, at de nu kan gå i gang.

Men der står mere endnu. Det står også, at målsætningen for hele skolereformen skal ændres; der skal skrues kraftigt ned for blusset, det er nu et selvstændigt mål – som det hedder – at bevare almuens uskyldige og landlige tænkemåde.

Det var det motiv, jeg hentydede til før. Selve oplysningssagen var blevet mistæn- kelig. Derved faldt Ludvig Reventlows projekt til etableringen af en ny profession på gulvet. Gejstligheden greb med iver den hånd, regeringen havde udstrakt.

Det væltede ind med ansøgninger fra sognepræster om tilladelse til at oprette det, som C.D. Reventlow meget præcist kaldte for »bondeseminarier«. Af bunken ud- valgte skolekommissionen 8 forslag, som realiseredes mellem 1802 og 1815. Gejst- ligheden havde opnået kontrol med skolelæreruddannelsen – næppe så meget for sin egen skyld som inspireret af regeringens forventning om, at den ville være i stand til at få oplysningens ånd lokket tilbage i flasken.

Frederik Münter

Det var just det udgangspunkt, den teologiske professor og medlem af den store sko- lekommission, Frederik Münter, betjente sig af ved udarbejdelsen af sit mere end

100 sider store »Forsøg til en anvisning for lærere ved skoleholderseminarierne«, som han befordrede i trykken i 1804.

Her fornemmer man for alvor, at den store strømkæntring i synet på oplysning er sket, og hvorledes den havde konsekvenser for læreruddannelsen.

Münter fastslår indledningsvis, at undervisningen i landsbyskolerne har, »sine grænser, som er bestemte af sagens natur selv, nøjere end man i almindelighed tror, og som ikke ustraffet kunne overskrides.«

Undervisningen af landalmuen må nøje afpasses efter »landmandens hele forfatning, syssel og trang«. Underviser man almuen om genstande, der ligger udover, hvad den kan »erkende, bruge og anvende«, så »udvider man dens synskreds« uden at udvide dens virkekreds, med det resultat, at den bliver »utilfreds med sin forfatning.«

Heraf følger, hvad Münter kalder »en kæde af forskrifter for seminariernes lærere«, idet »Seminaristernes undervisning må på det nøjeste beregnes efter den, som de selv er bestemt til at give«.

Det betyder efter Münters mening ikke alene, at det pensum, hvori der skal undervises ved seminarierne, nøje skal afgrænses, men også at seminarielærerne såvidt muligt skal hindre, at eleverne på egen hånd driver videregående studier.

»Nødvendigheden af denne forsigtighed er klar«, skriver han. »Ved undervisningen selv lærer de, at der endnu er meget videværdigt tilbage foruden det, der meddeles dem. De får også bøger i hænde og smag på læsning bliver opvakt hos dem. Intet er altså naturligare end at gode hoveder ville gå videre. At hindre det ganske er næsten umuligt«.

Men det er efter Münters mening en af seminarielærernes vigtigste pligter at søge at holde eleverne på det rette mål af viden. Mislykkes deres bestræbelser, da er det »unægtelig bedre, at ynglingen afskediges fra seminariet; til skolelærer er han dog misdannet«. Et mildere middel kan være at kanalisere meget begavede og videbegærlige elevers interesser over i ukontroversielle emner. Münter gennemgår til den ende videnskabernes hele rige, men må konkludere, at »Der bliver da kuns tilovers de egentlige dele af naturhistorien, det uskyldigste og nyttigste bistudium, som den tilkommende lærer på landet kan drive, og hvortil hans hele kald og hans hele forfatning opmuntrer ham«.

Jeg synes, at det allerede i det her citerede træder temmelig tydeligt frem, at Münter med sin bog har et dobbelt formål. Dels at bidrage til at nedstemme niveauet i skolereformen, dels at bidrage til at holde lærerne nede.

Helt klart bliver denne sidste tendens, når man ser på det afsnit, hvori Münter behandler det, han kalder »seminaristernes moralske dannelse«. Han opstiller her en liste over de »dyder«, som seminariets lærere særligt bør lægge vægt på at indprente eleverne. De er

- 1) Nøjsomhed og tilfredshed
- 2) Arbejdsomhed
- 3) Tarvelighed og sparsommelighed
- 4) Beskedenhed

Vi har allerede set de fleste af disse ord i tilføjelsen til reskriptet om oprettelsen af seminariet i Vesterborg. Særlig interessant i denne sammenhæng er måske kravet om skolelærernes beskedenhed.

Beskedenhed er, med Münters ord, hos seminaristerne: »...en såre vigtig og nødvendig dyd...som desværre mangler så mange, og hvis savn stifter uendelig megen skade«.

Det er, ikke overraskende, navnlig beskedenhed over for præster, der er Münters ærinde. »Lærerne bør indprente seminaristerne agtelse for præstestanden«, hedder det,... de bør stemmes til at vente hos præsten større kundskab og oplysning end de har. De bør vide at der er forskel imellem en videnskabeligt dannet mand, som just derfor har et større omfang af indsigter, og dem som alene har læst det, de umiddelbart skulle anvende.

Her lukker Münters logiske knibtang sig sammen om seminaristerne. Først får vi at vide, at det følger af sagens natur, at de bør have en meget begrænset uddannelse. Og nu ser vi, at heraf følger så igen, at de bør være beskedne. Bl.a. bør de opgive enhver prætention om at opnå videnskabelig indsigt: »Al tanke«, hedder det, »om videnskabelighed overhovedet må...bortfjernes fra dem, og læreren bør omhyggeligt våge over, at de ikke selv holde sig for og kalder sig videnskabsmænd, hvilket desværre erfaring viser, at mange blandt dem er tilbøjelige til at gøre«.

Der kan anføres både saglige og overordnet politiske momenter, der i noget omfang gør Münters synspunkter forståelige. Utvivlsomt behøvede man ikke at være gejstlig for at se det overspændte og for hele skolesagens fornuftige gennemførelse betænkelige i f.eks. Claussens prætentioner på den nye lærerstands vegne. Forskrækkelsen over begivenhederne under den franske revolution i de ledende lag måtte føre til et krav om, at oplysningsprogrammet klarere defineredes indenfor den i Danmark bestående samfundsstrukturens ramme. Dette krav rejste hertug Frederik Christian af Augustenborg i den store skolekommission just ved denne tid.

Alligevel synes jeg, man overraskes, for ikke rent ud at sige forskrækkes ved her på nært hold at opleve styrken i den elementære kraft, der huserer i en professionsstrid. Det er for Münter formelig blevet en lidenskab at holde skolelærerne nede.

Med Münters anvisninger til seminarielærerne fra 1804 endte i en vis forstand for en menneskealder striden om lærerne som en særlig profession. Gejstligheden kunne med megen ret føle, at de havde vundet den. Med konfirmationen af statutterne for seminariet i Vesterborg og navnlig ved den politiske erklæring, som ledsagede den, havde regeringen givet gejstligheden herredømmet over læreruddannelsen. Den grundlæggende lovgivning om almueskolen i 1806 og 1814 opretholdt gejstlighedens indflydelse i skolen – i stort som i småt betegnede den et nederlag for alle de prætentioner på lærerstandens og den pædagogiske professions vegne, som filantropisterne med Ludvig Reventlow som den mest indflydelsesrige talsmand havde argumenteret for i 1780'erne og 1790'erne – den centrale fagkyndige generalskolekommission, som ikke blev oprettet, de pædagogisk fagkyndige amtsskoleinspektører, der i stedet blev til et styrket gejstligt tilsyn med skolerne ved amtsprovsterne, lærernes sæde i de lokale skolekommissioner, deres gode faste løn og kongelige udnævnelse, som alt sammen blev til intet.

Den faglige bevidsthed

Min artikel har titlen: Striden om en ny profession – og undertitlen: Tilblivelsen af lærernes faglige bevidsthed. Jeg har nu først søgt at anskueliggøre den faglige bevidsthed hos nogle lærere i 1848, og jeg har dernæst skildret striden om lærerne som profession i 1790'erne og i de første år af det 19. århundrede. Man kan nu naturligt stille det spørgsmål: Hvad er sammenhængen mellem disse ting? Eller mere præcist: I hvilken forstand kan det, som foregik på overgangen mellem det 18. og det 19. århundrede, betegnes som oprindelsen til den faglige bevidsthed, som vi møder hos lærerne i 1830'erne og 1840'erne?

Det vil nok overraske, måske endog skuffe nogle af mine læsere, at jeg nu må indrømme, at det ved jeg ikke.

Derimod er jeg overbevist om, at der må være en sammenhæng. Overensstemmelsen mellem de standpunkter, der eksempelvis kom til udtryk i Ludvig Reventlows betænkning fra 1787 og dem lærerne udtrykker i 1830'erne og 1840'erne, er aldeles overvældende. Praktisk talt hvert eneste punkt, hvorpå filantropisterne led nederlag omkring århundredeskiftet, blev et afsæt for lærernes faglige aktivitet 30-40 år senere.

I lærerdeputationens audiens hos kultusminister Monrad er det væsentlig lønspørgsmålet og den sociale anseelse, som er i fokus. Men ser vi på standpunkterne i adresser og indlæg i aviser og tidsskrifter fra lærernes side, møder vi kravene om en fagkyndig overbestyrelse for skolevæsenet, om kongelig udnævnelse af lærere, om afskaffelse af naturalieydelse, alt sammen gamle kendinge fra striden om en ny profession.

Jeg tror – men foreløbig er det altså kun en tro – at der kan være tale om to arter af sammenhæng, som vel at mærke begge kan være gyldige samtidig.

For det første kan der være tale om egentlig, direkte påvirkning, det man vist i idéhistorien kalder en genetisk forklaring. Lærere, som levede og virkede i 1830'erne og 1840'erne kan have læst om eller ad anden vej blevet bekendt med standpunkterne i striden 30-40 år tidligere og er blevet påvirket af dem.

Jeg har fornylig haft fornøjelsen af at påvise et sådant eksempel på direkte påvirkning³. Det drejer sig om en lærer på Mors, der i 1840 udgav en lille pjece om det, han kaldte »skolelærerens nærværende forfatning«. Han er født i 1799, men i pjecen afslører han sig som en fuldkommen oplysningsmand af anno 1790. Han var glødende antiklerikal, ekstrem rationalist og i bund og grund præget af filantropisternes forestillinger om den pædagogisk uddannede lærers kald og betydning. Det – indtil videre ubesvarede – spørgsmål, som hans tilfælde rejser, er, var han en ren dinosaur, eller havde han mindre artikulerede åndsfrænder blandt lærerne?

Den anden mulige forklaring på sammenhængen har at gøre med det, man kunne kalde »sagens natur«. Det kan være, at det forholder sig sådan, at filantropisterne havde ret, når de med Ludvig Reventlow som medium formulerede just de fordringer på lærerstandens vegne, som de gjorde. Det kan være, de havde ret, forstået på den måde, at når lærerstanden eengang var etableret, så ville den af sig selv efterstræbe netop de mål, som Reventlow havde opstillet.

Det er i det fag, som kaldes international politik, alment accepteret, at alle stater i

konkurrence med de omkringliggende stater efterstræber magt, og at man i vid udstrækning kan forklare deres adfærd ud fra denne antagelse. Det er tænkeligt, at det tilsvarende kan antages, at alle professioner i konkurrence med de omkringliggende efterstræber status i det samfund, hvori de virker. Når man ser på det moderne samfunds udvikling, er der en del, som peger i retning af en sådan teori.

Skal teorien kunne anvendes på de danske skolelærere i 1830'erne og 1840'erne, må to betingelser imidlertid opfyldes. Det må for det første kunne påvises, at lærere i andre lande opførte sig på tilsvarende vis. Som nævnt har allerede Joakim Larsen peget på lærerne i Tyskland, men flere lande måtte helst inddrages.

For det andet må det kunne påvises, at der blandt danske lærere fandtes en forestilling om, at de var en selvstændig profession. Den betingelse kan let opfyldes, for der er mange kilder, som udtrykker just det. Særlig værdifulde i denne henseende er vedtægterne for de lærerforeninger, der dannedes i 1830'erne og 1840'erne.

Det er i disse kilder, vi finder beviset for, at det, som var gejstlighedens, og som også blev regeringens bestræbelse, ikke lykkedes. Det, de tilstræbte, var at udrydde forestillingen om lærerne som profession. Det de opnåede, var kun at frustrere den. Det viste sig, at selv den begrænsede uddannelse under præsternes formynderskab ved de små præstegårdsseminarier, var tilstrækkelig til at bære en standsfølelse blandt de seminaristisk uddannede lærere.

I virkeligheden var det kun Birckner, som havde forstået, hvad der skulle til, hvis gejstligheden ville slippe for en konkurrerende profession: at den selv påtog sig undervisningen i almueskolen – og det var næppe på ret langt sigt en holdbar løsning.

Behovet for en væsentlig forøget og også en ændret undervisning af almuen var kommet ind i verden, og den lod sig ikke udrydde. Derfor lod behovet for en uddannet lærerstand sig heller ikke udrydde. En lærerstand med en i et eller andet omfang »dyrket fornuft« – for nu at anvende J.C.G. Claussens udtryk – var en uafviselig nødvendighed. Men deraf fulgte så igen, at denne uddannede lærerstand udviklede en standsfølelse – sådan kaldte de den selv, for det var det gamle samfunds ord – en faglig bevidsthed, sådan ville vi kalde den i dag, og som sådan kan vi i lærerdeputationens ord og hele optræden under audiensen hos kultusministeren genkende den.

Nu om dage huser næsten alle en eller anden form for faglig bevidsthed, men i 1830'erne var lærerne faktisk ene om den – de var pionerer for et sæt af normer og holdninger, der skulle blive af indgribende betydning for det nye samfund. Det var der mange gode grunde til – for skolelærerne var i mange henseender det nye samfunds første hold af mænd.

Noter

1. Artiklen bygger på det foredrag, som Erik Stig Jørgensen holdt i Selskabet for Dansk Skolehistorie den 2/11 1987. Den 25. februar samme år havde han holdt et foredrag med samme titel i Historisk Samfund. Manuskriptet hertil kan interesserede læse i biblioteket på Dansk Skolemuseum (red.).
2. »En Audients hos Kultus-Ministeren« i *Maanedskrift* ... 1848, s. 416ff. 19/10 1848.
3. »En oplysningsmand i kløerne på det 19. århundrede. Trykkefrihedssagen i Morsø Provsteret mod skolelærer Povl Henriksen«. *SPOR-arkiver og historie*, 1987, s. 131-54.

Erik Stig Jørgensen, 1936-2000, historiker, knyttet til Rigsarkivet, overarkivar fra 1977. Direktør og styrelseschef for Arbejdsmarkedsstyrelsen 1989-1993. Højt betroede hvert i akademiske organisationer, i historiske selskaber og i styrelsen af RUC, jf. den redaktionelle præsentation i årbogens indledning.